

MARIA BENGTSSON OCH RIIKA WESTERHOLM

### Diakonen i liturgin

Skellefteå: Artos, 2021. 127 s. ISBN 978-91-7777-177-7

Med 1987 års kyrkohandbok infördes parallella vigningsordningar för präst och diakon inom Svenska kyrkan. Den nya kyrkoordning som antogs i samband med förändrade relationer mellan kyrka och stat år 2000 stadfäste därefter diakonatet som del av kyrkans treledade vigningstjänst. Diakonaten beskrivs i kyrkoordningen uttryckligen som karitativt inriktat. Men på vilket sätt är diakonatet förankrat i liturgin?

Den frågan ligger bakom diakonerna Maria Bengtssons och Riiika Westerholms bok *Diakonen i liturgin: Ett biskopsbrev om diakoni* (2015) som tydliggör att diakoni är en grundläggande livsytring för kyrkan. Samtidigt påpekar bokens författare att det råder en oklarhet om både diakonins och diakonens relation till liturgin. Vilken liturgisk funktion fyller en diakon och mot bakgrund av vilka motiv? Med sin bok vill de bidra både till klargöranden av detta och en fördjupad diskussion.

Efter ett förord av biskopen i Lunds stift, Johan Tyrberg, omfattar boken sju kapitel som tematiskt sträcker sig från en historisk bakgrund, över diskussioner om ämbete och vigning, hur ecklesiologi och liturgi hör samman och hur en mässa är uppbyggd, till konkreta råd och anvisningar om klädsel och diakonemblem och vad en diakon lämpligen kan och bör ha för uppgift i en gudstjänst. Allt detta behandlas på 127 luftiga sidor. Till bokens förtjänster kan

framhållas bildmaterialet, som visar präster och diakoner av olika kön som tjänstgör tillsammans i olika funktioner. Framställningen rymmer vissa noter och en kort referenslista, tyvärr dock med en hel del onödiga korrekturfel.

Syftet med boken är dock inte akademiskt. Ett delsyfte förefaller vara att introducera pågående forskning om diakoni och diakonat, i synnerhet i relation till liturgi, för en bredare läsekrets av präster, diakoner och andra intresserade. Den vetenskapliga diskussionen om diakonat och diakoni är komplicerad och rymmer många ifrågasättanden av både tidigare vetenskapliga rön och kyrkliga bruk. På det korta utrymme som ges betyder det att de historiska bakgrundsavsnitten bitvis blir väl svepande och riskerar att skapa mer oklarhet än fördjupning. Det gäller exempelvis den lutherska reformationens konsekvenser för diakonatet.

De kapitel som mer konkret behandlar diakonen i liturgin är tydligare och anvisningarna varierar mellan förslag formulerade som vad diakonen ”kan” göra till hur fördelningen av uppgifter ”bör vara” eller till och med ”är”. Här följer författarna i sitt tonläge relativt tätt i spåren på Sven-Erik Brodd i hans bok *Diakonen i mässan* (2005). Däremot saknar jag en fördjupad diskussion av *varför* ett visst moment ska utföras av en diakon, i linje med författarnas i inledningen uttryckta intention. Med tanke på att detta mig veterligt är den första bok på svenska i detta ämne som skrivits av diakoner saknar jag också mer erfarenhetsbaserade resonemang. Principer är en sak, hur gudstjänst fungerar i praktiken en annan.

Det sista kapitlet argumenterar tydligt och klart för vikten av diakoners tjänstgöring i gudstjänst. Exempelvis menar författarna att om inte diakonen ges plats i liturgin finns en risk att diakonin mister sin förankring i den gudstjänstfirande gemenskapen och blir verksamheter som bildar egna öar. De menar också att den rådande oklarheten om diakonens roll i mässan riskerar att skapa osäkerhet och onödiga motsättningar i arbetslagen.

Detta argument får stöd av en nyligen publicerad undersökning om diakonens uppgifter i Svenska kyrkans gudstjänst, som visar



att de flesta diakoner tjänstgör regelbundet i huvudgudstjänst. Allmänna riktlinjer saknas för denna tjänstgöring, även om vissa stift förefaller ha egna riktlinjer. I huvudsak visar dock undersökningen att det är enskilda personers egna önskemål som styr tjänstgöring i gudstjänsten (Charlotte Säll och Karin Ahlqvist ”Diakonens uppgifter i Svenska kyrkans gudstjänst”, s. 163–181 i Elisabeth Christiansson Drake, Mats J. Hansson och Stig Linde (red.) *Diakoni – reflektion och praktik*, Stockholm: Verbum, 2022, 168f).

Mot denna bakgrund är Bengtssons och Westerholms ambition angelägen och deras bok är ett välkommet första steg i en diskussion som skulle behöva fortsätta och fördjupas på olika sätt. Ytterligare presentationer av aktuell internationell forskning på svenska behövs, liksom introduktioner av resultatet av aktuella ekumeniska överläggningar. Likaså behövs grundforskning på svensk mark, både om diakonatets historia och dess utmaningar i samtiden, inte minst vad gäller förhållandet mellan karitativ tjänst och förankring i gudstjänsten.

*Ninna Edgardh*

GUSTAV BJÖRKSTRAND

## Svenska psalmförfattare i Finland

Kyrkohistoriska arkivet i Åbo (Meddelanden 52). Åbo: 2022. 342 s.

ISBN 978-952-12-4149-9

Biskop emeritus Gustav Björkstrand har tagit sig an att skriva en översikt över alla finlandssvenska psalmförfattare. Detta verk innehåller biografiska översikter och hymnologiska introduktioner till inte färre än 43 psalmförfattare, alltifrån Sigfrid Aronus Forsius som på 1600-talet gav ut *En liten psalmbok* med den ännu sjungna psalmen ”Upp min tunga, att lovsjunga”, till 1900-talets författare, några ytterligare finns nämnda kring tillägget *Sånger i Guds värld*. Däremellan ryms den finska litteraturens stora herrar Johan Ludvig Runeberg och Zacharias Topelius, men också flera för oss i Sverige okända psalmförfattare, som Alfons Takolander och Viola

Renvall, trots att de skrivit sina verk på svenska. Kanske kan denna bok få oss att upptäcka vårt östra grannlands pärlor?

Bland nu levande kan nämnas Catharina Östman som skrivit en psalm för nutidens människor om balansen mellan arbete och vila, ”Vi är tyngda, trötta, tomma”, liksom hon översatt andras verk, såsom Seppo Suokunnas psalm, som vi i *Psalmer i 2000-talet* känner som ”Herre, du har anförtrott”. En av mina egna favoriter, danske Jørgen Gustava Brandts psalm, ”Tænk at livet koster livet”, har hon också översatt till svenska.

Hymnologin är tvärvetenskaplig vetenskap, vilket passar Björkstrand som varit professor vid Åbo i både kyrkohistoria och praktisk teologi. För en svensk läsare blir den finska hymnologin också en introduktion till historien om Finland, som för många av oss är okänd. Den finska psalmhistorien är tätt sammanvävd med landets och de dubbla språken i den finska lutherska kyrkan.

Boken inleds lämpligt med en översikt över den finlandssvenska psalmbokshistoriken. Under stormaktstiden hade Sverige och Finland en gemensam rikspsalmbok, 1695 års psalmbok. Efter Finlands uppgående i det ryska riket fanns ingen instans som kunde godkänna en luthersk psalmbok, då en rysk ortodox tsar knappast kunde godkänna en annan kyrkas bekännelseokument och den finska kyrkan först inte hade ett kyrkomöte. 1853 tillsattes en psalmbokskommitté på svenska och 1863 en finsk psalmbokskommitté. Men det dröjde till 1886, efter att det under större delen av århundradet arbetats fram fyra olika psalmboksförslag, innan de första finskproducerade psalmböckerna kom, då samtidigt på finska och svenska. 1695 års svenska psalmbok kom alltså att användas i Finland i nästan två århundraden, då den wallinska psalboken (1819) kom efter splittringen.

Björkstrand har tidigare skrivit en biografi om ärkebiskopen Jacob Tengström i Åbo, som inledde arbetet med en finlandssvensk psalmbok. Tengström hade en finsk psalmboksverkstad, dit han bjöd in Frans Michael Franzén, som senare blev biskop i Härnösand. Franzén var född och uppvuxen i Uleåborg och skrev sina första psalmer i Finland. Han kom att bli Johan Olof Wallins närmaste med-

arbetare, efter att han valt att stanna i Sverige då riket sprängdes. Han har skrivit både adventspsalmen ”Bereden väg för Herran” och påskpsalmen ”Vad ljus över griften”. Båda dessa har numera genomgått skilda språkliga bearbetningar i både Sverige och Finland, som delvis skymmer Franzéns språkligt pregnanta och poetiskt vackra bildspråk. 1836, fyra år efter Tengströms död utkom ett första finskt psalmboksförslag, men detta lades aldrig fram av hans efterträdare

Den svenska psalmboken i Finland hade inte blivit till utan Runeberg, som varit under Tengströms beskydd. Han kom att ingå i psalmbokskommittén, trots att han sällan gick i kyrkan och var kritisk till den pietistiska väckelserörelsen. Han arbetade dock idogt, trots en mycket svår utgångspunkt, då det krävdes att såväl antalet psalmer, som nummerföljd och versmått från 1695 års psalmbok (!) skulle bevaras. Han framlade med kommittén det andra förslaget till svensk psalmbok för de evangeliskt-lutherska församlingarna i storfurstendömet Finland 1857, vilket dock kom att till stora delar förkastas. Med Björkstrands beskrivning undrar jag om han inte borde ingå bland de nordiska skapelseteologerna utifrån hans tankar om Guds närvaro i allt, och att hans påverkan på finskt psalmboksarbete jämförts med Grundtvigs. Björkstrand menar att den svenska psalmboken varit trognare Runebergs original än de finska bearbetningar som gjorts. Bland Runebergs psalmer i den svenska psalmboken torde ”Jag lyfter ögat mot himmelen”, förkortad med en vers, vara den mest välbekanta och oftast sjungna.

Efter att Runeberg fått dra sig tillbaka p.g.a. ett slaganfall, kom Zacharias Topelius att ingå i psalmbokskommittén och arbetade med ytterligare två förslag. Han hade ett ideal för psalmer. Språket skulle vara så enkelt att 12–15-åringar kan förstå psalmen, med en förkristligad folkpoesi. Hans mest kända psalm i Sverige är julpsalmen ”Giv mig ej glans, ej guld, ej prakt” med musik av Jean Sibelius, något som bidragit till psalmens popularitet. Det är också samma melodi i både Sverige och Finland, något som enligt Björkstrand är ovanligt. Detta hoppas jag kunna återkomma till vid senare tillfälle i en helnordisk konkordans. Först efter fyra psalmboksförslag antog kyrkomötet 1886 en psalmbok om 500 psalmer, enligt Topelius ett lapptäcke.

Denna kom att möta kritik och 1943 kom en ny psalmbok, mitt i krigstiden. Den hade väntat in den svenska psalmboken från 1937. Nämnas bör här Zacharias Topelius dotterson, Mikael Nyberg, som var absolut tvåspråkig och skrev på både svenska och finska. Han översatte t.ex. Wallins ”Så går en dag än från vår tid” från svenska till finska. Ännu mer mångsidig visar det sig att han var då han även bidrog som kompositör.

Därefter kom nästa psalmbok, också i Finland, 1986. Från denna psalmbokskommitté är det särskilt värt att nämna Ull-Britt Gustafsson-Pensar, mest känd i Sverige för sin svenska översättning av Pia Perkiös psalm ”Grip du mig, helige Ande” (”Kosketa minua, Henki”). Viss förvirring kan uppstå då såväl den svenska och den finska kyrkan gav ut psalmböcker 1986. Här gäller att skriva nummer med rätt förkortning, Svpsb 1986 respektive Fpspb 1986. Det gjorde även den finska, med förkortningen Fipsb 1986.

Björkstrands karriär är närmast unik i vår tid, då han varit såväl professor, akademirektor, riksdagsman, kultur- och vetenskapsminister och biskop i Borgå. Boken avslutas med en historisk exposé men även en framåtblick med tankar om vad en psalm av idag behöver för budskap. Tack vare Gustav Björkstrands bok har vi nu en utmärkt översikt av den finlandssvenska hymnologins personligheter och deras bidrag i den ständigt pågående sången till Guds ära, som samtidigt ger människor glädje och tröst.

*Sofija Pedersen Videke*

SVEN-ERIK BRODD OCH GUNNAR WEMAN

## Liturgi i Svenska kyrkan: I ord och bild från då och nu

Skellefteå: Artos, 2020 (Skrifter utgivna av Fjellstedtska skolan 2). 315 s.

ISBN 978-91-7777-101-2

Det är ingen liten uppgift de seniora författarna Brodd och Weman har tagit sig an, att inom 315 bildsatta sidor beskriva liturgin från då och nu i Svenska kyrkan. Och självklart reser sig snabbt frågetecknen för den som ser bokens titel. Är det verkligen möjligt att ge en

samlad beskrivning av gudstjänsten i en så liturgiskt disparat kyrka som den Svenska? Blir det inte alltför godtyckliga val? Och för den rökelsekänslige läsaren räcker det med att se bokens framsida. Omslagsbilden från en incensering av altaret i S:t Laurentiistiftelsens kyrka är kanske inte alldeles typisk för en mainstream svensk-kyrklig församling. Men tar man som läsare med sig frågorna in i boken blir frågornas svar både spännande och kloka. Författarna undviker fällan som en del liturgisk litteratur lätt faller ned i: att vara mästrande och fylld av besserwisserns upplysningar om hur liturgin ska firas ”rätt”.

De båda författarna skriver med innerlighet och upptäckarglädje. Deras rotsystem ned i den allmänkyrkliga myllan är djupa och vitt förgrenade, deras iver att förmedla kyrkans liturgiska skatter imponerande. Bokens disposition är tydlig och pedagogisk: Självklart börjar det därför med gudsfolket, de som samlas till gudstjänst en vanlig söndag. Därefter beskrivs kyrkans ämbete och ämbetsbärarnas uppdrag att leda den gudstjänstfirande kyrkan i hennes samling vid firandet av uppståndelsen. Följaktligen går de sedan igenom högmässans ordning och rytm. Även de kyrkliga handlingarna beskrivs sedan, enkelt, fördjupande och tydligt. Boken avslutas med en uppmaning till en ”lokal utmaning”, mer om den lite senare.

Här och var skymtar i texten en lite försiktigt varnande ton. ”Den inre sekulariseringen och individualismen” håller på att leda till ”ett slags inre upplösning av både praxis och trostolkning” skriver författarna (s. 14). Kanske är det bokens viktigaste ärende. Om sekulariseringen inifrån tar över och allt i gudstjänsten bedöms utifrån ”What’s in it for me?” blir liturgin alltmer ytlig, säljande och konsumtionsinriktad. Och då hålls vi inte längre samman som en del av Kristi kropp och inte heller som en del av den världsvida kyrkogemenskapen.

Målgruppen för författarna är uppenbart alla vi kyrkans tjänare som längtar efter fördjupning och mer kunskap. Problemet är att många av oss präster, musiker, diakoner och pedagoger i församlingarna inte längre läser vanliga böcker. En normalt säljande bok

på ett kristet bokförlag säljer enligt uppgift omkring 300 exemplar per år, undantaget kioskvältarna från trion Sjödin, Malm och Hall-dorf. Sådant är alltså läget i en kyrka där de flesta utan stor kostnad lätt kan beställa hem det de önskar att läsa.

Författarna Brodd och Weman använder sig därför i denna bok av ett fantastiskt rikt bildmaterial, insamlat från alla landets stift (med viss överrepresentation från Mariakyrkan i Sigtuna, vilket väl är helt i sin ordning. Det är ju ändå ett av landets vackraste kyrkorum). Varje liturgiskt fenomen beskrivs kortfattat i texten, men åtföljs så gott som alltid av en förklarande bild. Varje uppslag i boken pryds av bilder, ofta i färg. Ibland fotografier av medeltida kyrkomålningar som beskriver den liturgiska händelsen och hur den utfördes, och varför, förr i tiden. Oftare med nutida fotografier av församlingen och dess präster, diakoner eller musiker i liturgisk aktion.

Det finns därför något vackert inkarnatoriskt över boken. Liturgin är det som syns och hörs och känns. Att skriva en bok om liturgi kan som sagt lätt bli blodfattigt och mästrande. Men så är verkligen inte fallet med skildringen av liturgin i denna bok. Här möter läsaren på varje sida vanligt folk från Norrland och Mälardalen och Skåne och allt däremellan som tar emot nattvarden och faller på knä i biktstolen och trampar orgelpedaler och håller husförhör. Och förhoppningsvis kan bilderna bli aptitretande. Ja, så här skulle man ju kunna göra. Varför gjorde man så på 1800-talet? Och hur ser egentligen biskopens cathedra ut i Strängnäs? Eller den nybyggda biktstolen i Gustavi domkyrka i Göteborg? När började man med fridshälsning i Svenska kyrkan och varför då? Och när försvann kyrkotagningen eller en moders tacksägelse?

Man skulle alltså kunna presentera "Liturgi i Svenska kyrkan" som en bilderbok där bilderna kommenteras och lockar till ströläsning. I ett större format, med utfallande bilder, hade detta kunnat vara en coffee table-bok, där bilderna styr läsningen. Och det kanske är nödvändigt i en ordtrött tid när prästerna inte längre läser uppbygglig litteratur?

Mot slutet kommer knappa tre sidor med "En lokal utmaning – att skriva den egna församlingens historia om kyrkorum och

gudstjänstfriande”. Här beskrivs hur kyrkorummens gestaltning avslöjar något om liturgin, om hur rådande kyrkosyn påverkat arkitektur och yttre gestaltning av rummet där gudstjänsten firas. I de sista raderna uppmuntras läsaren till ett studium av den egna lokala liturgins historia. Kanske finns där äldre församlingsbor som fortfarande kan berätta hur gudstjänsten firades och kanske syns till och med i kyrkorådsprotokollen om där diskuterats liturgiska förändringar?

Inte för att vi behöver krav på ytterligare dokumentation och flera planer. Men visst är det märkligt att vi i församlingarna är rätt duktiga på att skriva planer för arbetsplatsens olika processer och dokumenterar flitigt allt som rör ekonomi och fastigheter. Men det finns alltför sällan dokumenterat när församlingen började fira veckomässa eller söndaglig högmässa, eller när vi införde evangelieprocession eller personlig förbön under kommunionen. Här rör författarna vid något för Svenska kyrkan nytt och spännande som de gärna hade fått utveckla ytterligare. Kanske kan det rent av bli en ny bok om detta?

Sammantaget har författarna gett oss en rikt bildsatt bok om liturgin i Svenska kyrkan i historia och nutid. Deras texter är klokt fördjupande och pålästa. Boken kan varmt rekommenderas.

*Carl Sjögren*

TERESIA DERLÉN

### **A Most Lutheran Nation?: On Popular Religion and Eucharistic Belief in post-Reformation Sweden**

Diss. King's College, London. 2019. 355 s.

[https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/121939756/2019\\_Derlen\\_Teresia\\_1256574\\_ethesis.pdf](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/121939756/2019_Derlen_Teresia_1256574_ethesis.pdf) [2022-06-13]

Vid Kings's College i London har Teresia Derlén lagt fram sin avhandling kring 1600-talets nattvardsfromhet i den lutherska kyrkan i Sverige för Ph.D. i ämnet "Theology and Religious Studies". Som brukligt är finns avhandlingen i en mycket begränsad tryckt

upplaga, men tillgänglig via webben. Att en avhandling från ett London-college behandlar svenskt material får ses som glädjande då både material och frågeställningar på så sätt kan få en större internationell spridning.

På avhandlingsvis inleds den med en introduktion där syfte, material, metod och struktur skrivs fram. Här ges också en svenskhistorisk beskrivning av reformationen och tiden efter, kungahusets och kyrkans relation till varandra samt överblick av pietismen. Den väl tilltagna historiska exposén torde vara motiverad med hänsyn till en internationell läsekrets även om det mesta lär vara känt för den svenska dito. Därefter följer avhandlingens huvuddelar: 12 kapitel, i vilka de tre olika *materialgrupperna*: uppbyggelselitteratur ("Spiritual Literature"), psalmer/andliga sånger ("Hymnody") samt bilder i kyrkor och på inventarier ("The Visual") analyseras utifrån den modell som författaren använder. Föredömligt har varje kapitel både en introduktion och en sammanfattning så att författaren guidar läsaren genom texten och till vad hon funnit. Avslutningsvis finns slutsatser utifrån de fyra perspektiv som hon arbetar med.

Det är en omfattande avhandling som vill undersöka samspelet mellan medeltid och post-reformatorisk religiositet samt mellan officiell kyrklig undervisning och lekmanafromhet för att urskilja vad som ansågs som norm för nattvardstron i 1600-talets Sverige. *Syftet* i avhandlingen anges vara att skapa en jämförande studie av nattvardsteologi i den post-reformatoriska kyrkan i Sverige såsom denna uttrycks i teologiska doktriner och i lekfolkets tro och praktik. Den tidsepok som fokuseras är 1630–1700. *Metodiskt* använder sig författaren av den praktisk-teologiska metoden TAR ("Theological Action Research") som syftar till att urskilja praktiken utifrån såväl ledarskapets som lekfolkets normer. TAR-metoden anlägger fyra perspektiv på kyrklig struktur: normativ ("normative"), formell ("formal"), omfattad ("espoused") och aktiv ("operant"). Tanken bakom modellen är att bli mer medveten om teologi och praxis och hur de samspelar med varandra.

Genom sin avhandling bryter författaren ny mark och det är



intressant att följa hur hon försöker applicera en ganska ny metod att på detta material, men även att det är tre olika materialgrupper som används för att belysa frågeställningarna. Genom att också konsekvent tillämpa metoden blir det tydligt hur författaren tänker och arbetar, men kunde hon kommit ännu längre med att söka identifiera vilken nattvardsfromhet som lekfolket omfattade?

Någon forskningsöversikt i traditionell mening finns inte i avhandlingen, men åtminstone vad gäller det hymnologiska materialet visar författaren att hon har gjort ett gediget forskningsarbete och är väl insatt i den hymnologiska forskningskontexten; hon diskuterar sina resultat i relation till relevant hymnologisk forskning och detsamma torde gälla de två andra områdena. Visst går det alltid att hitta enstaka verk som kunde ha bidragit ytterligare till diskussionen, såsom Sven-Åke Selanders hymnologiska avhandling och Christina Ekströms avhandling, som båda berör den pietistiska sången, men det varken ifrågasätter eller kastar någon som helst skugga över arbetet.

När huvudupplagan är elektronisk hade det underlättat för läsaren att de många illustrationerna av olika kyrkliga ting såsom mässhakar, kalkar o.s.v. men även altarpuppstatser och kalkmålningar skulle ha placerats i brödtexten. Att sitta och scrolla ner flera hundra sidor för att hitta ett foto är ganska ogörligt; med en tryckt bok är det inga bekymmer att bläddra fram och tillbaka. Här kunde också önskats att författaren utnyttjat illustrationerna mer för sina analyser.

Författaren citerar psalmtexter och gör också engelska översättningar av dem för att den engelskspråkiga läsekretsen skall förstå. Att låta läsaren ta del av de psalmtexter som hon arbetar med är alldeles nödvändigt, men även här menar jag att författaren kunde ha grävt djupare i texterna och analyserat och diskuterat texterna mer. En petitesse i sammanhanget är, men som ändå behöver påpekas, att Martin Luther i en doktorsavhandling, primärt bör citeras på tyska, menar jag; den engelska översättningen kan förvisso också anges för den som inte läser tyska. Det finns texter återgivna på tyska i avhandlingen så det torde inte vara någon principiell hållning.

Sammanfattningsvis är det utomordentligt att en avhandling med svenskt material skrivs i London och därmed får möjlighet till internationell spridning på ett helt annat sätt den övervägande majoritet av avhandlingar som belyser svenska förhållanden och svenskt material. Avhandlingen utgör ett omfattande arbete och är spännande att läsa. Ordningen att publicera i stort sett helt elektroniskt är sin sak, och kan inte läggas författaren till last. Kanske skulle man drista sig till att önska att en populärvetenskaplig kortform av avhandlingen skulle kunna publiceras och tryckas på svenska som komplement. Det är den väl värd!

*Anna J Evertsson*

## Folkliga koraler från södra Sverige: Koraler, andliga visor och gamla psalmer

MAGNUS GUSTAFSSON OCH ELEONOR ANDERSSON (RED.)

Smålands musikarkiv. Växjö: Gidlund, 2021. 484 s. ISBN 978-91-7844-451-9

Boken samlar 202 ”folkliga koraler” från ofta svåråtkomliga eller opublicerade källor. Det är en vackert inbunden bok i liggande, koralboksartat format. Den är rikt illustrerad med bilder på traditionsbärare och allmogekonst. Syftet är att ”ge ett utökat bidrag till den folkliga koralrepertoaren från södra Sverige”. Perspektivet är ”funktionellt” men det finns även ”en vetenskaplig ambition” bakom utgåvan.

Varje melodi är lättläst noterad och ibland transponerad till en mer lättsjungen tonart än originalets. Ibland har man lagt till fler verser av psalmen än vad som finns i uppteckningen – högst rimligt för en praktisk utgåva. I redigeringen har man tyst rättat ”uppenbara felaktigheter” och någon enstaka gång förändrat rytmen för att passa första strofens text. Knappast optimalt ur ett källkritiskt perspektiv. Sådana motsättningar tillhör ju också psalmens – och den strofiska sångens – natur. För varje melodi anges meddelare, proveniens (ort), upptecknare och källa.

I anmärkningar anges psalmens eventuella förekomst i 1695,

1819 och 1937 års psalmböcker (men inte 1986). Dessa anmärkningar gäller framför allt texterna. Med förvåning konstaterar man att redaktörerna inte använt sig av det stora kommentarverket *Psalmernas väg* (bd. 1–3, 2014–2019). Ett 25-tal forskare behandlar där på 1 867 sidor samtliga psalmer i 1986 års psalmbok, deras bakgrund och förändringar av både text och melodi.

Ibland anges källan för vad som kallas den ”ursprungliga” melodin till texten som den förekommer i någon av psalmböckerna. Men mellan en melodis först kända förekomst och uppteckningen är vägen lång. Även koralböcker ingår i en tradition där redaktörer måste göra ett val mellan olika melodier och varianter. Ett mer omfattande melodistudium till varje melodi går inte att begära av en publikation som denna. Men i de fall där det finns ett tydligt förhållande mellan uppteckningens och koralbokens melodi blir detta inte gripbart för bokens läsare – likt omslagets vita text på gul bakgrund.

För ”Ack, döden haver hädanryckt” (nr. 3) anges koralen ur 1697 års koralbok som den ”ursprungliga”. Haeffner införde 1820 en annan melodi och vid en snabb blick tycks den ”folkliga koralen” not för not överensstämma med koralbokens (nr. 11). Men de fasta förtecknen skiljer: uppteckningen är i moll medan Haeffner ger melodin ett frygiskt modus. Så ansåg han den vara ”en af de yppersta melodier som finnas”. Om uppteckningen tonalt motsvarar vad som sjöngs kan vi ju aldrig veta. Det aktualiserar frågan kring källorna. Man saknar en mer sammanhållen och källkritisk presentation av källor och upptecknare. Vad den flitigt använda förkortningen ”FMK” betyder framgår heller aldrig (hint: Folkmusikkommissionen – men vad var den?).

J.L. Runebergs ”Bevara, Gud, vårt fosterland” (nr. 16) har i koralboken 1939 en melodi av J.B. König. Uppteckningens melodi har emellertid inget med Königs ”ursprungliga” att göra. Melodin är den norska kompositörens Sophie Dedekams kända ”To Drosler sat på Bøgekvisst”. Flitigt använd i frikyrkliga sångsamlingar – och både där och inom nykterhetsrörelsen just till ”Bevara Gud vårt fosterland”. Nu är uppteckningen ändå intressant genom en del

avvikelser mot den version som spreds i tryck. Exemplet visar att inflytandet från den frikyrkliga sångtraditionen inte får glömmas bort – och att inte heller denna repertoar alltid sjöngs som den noterades.

”Tänk när en gång det töcken har försvunnit” (nr. 181) ur Oscar Ahnfelts *Andeliga* sånger tillhör också denna tradition. Uppteckningen liknar inledningsvis Ahnfelts melodi men tar sedan andra vägar. Båda tillhör en ackordisk melodityp av ett slag som inte stod högt i kurs varken hos folkmusikinsamlare eller kommittén för 1939 års koralbok, vilken betecknade Ahnfelts melodi som ”exceptionellt underhaltig”. Sedan man misslyckats med att hitta ett alternativ skrev Oskar Lindberg en ny melodi. Med förvåning läser man att Erkki Melartin skulle vara kompositören till Lindbergs melodi.

Motivet till att samla folkliga koraler har varierat genom åren. Under 1800-talet stod det nationella i centrum, tanken att melodierna representerade något urgammalt svenskt. I anmärkningen till ”Låt tron uti mig verka” (nr. 117) citeras utgivaren C.E. Södlings (1878) utsaga att melodin ”otvivelaktigt är svensk”. I själva verket rör det sig om en av de allra mest spridda melodierna i 1500-talets Europa, känd exempelvis som ”Madre non mi far monaca” och ”Une jeune fillette”. Melodin användes som allemand i en stor mängd dansmusik och låg till grund för den koral som på svenska är ”Från Gud vill jag ej vika”, vilken också används till den aktuella texten i koralböckerna. Många av Södlings kommentarer övertas likt dessa okritiskt: ”Ho är den som trött av striden” (nr. 78) har ”likheter” med melodin i 1697 – men är i själva verket helt identisk.

Då det gäller Södlings ”I allan tid” (nr. 81) tycks kommentaren komma från författarna själva. Melodin sägs inte ha något med den ”ursprungliga” melodin, publicerad i Mainz 1628 (”O Traurigkeit, O Herzeleid”) att göra utan ”har svensk bakgrund”. Hur man kan påstå det är en gåta. Problematiken kring ursprung gäller även senare uppteckningar. En sen melodi från 1974 till ”Upp min tunga” hade som ”folklig koral” varit ett anmärkningsvärt fynd. Men melodin är komponerad av Joachim Neander (1680) till hans

”Unser Herrscher, unser König” och uppteckningen avviker föga från originalet.

När man som hymnolog bläddrar i samlingen blir man alltså ofta frustrerad över kommentarerna men samtidigt inspirerad av själva musiken. Flera koraler bidrar till bilden av traderingen och sätter i gång funderingar – som inte ryms i denna recension – kring vad ”folklig” koralsång egentligen är. ”Mig gör stor lust och glädje” (nr. 102) är den tidigast kända texten till den melodi som är mest känd som ”Den blomstertid nu kommer”. 1697 användes melodin till båda dessa texter liksom till ”Min Gud och fader käre” (samlingens nr. 121). Samlingens båda koraler bygger på denna melodi, där Cronholms från 1700-talet är särskilt intressant. ”Den blomstertid nu kommer” (nr. 20) har däremot en melodi som inte är besläktad med den vanliga. Man skulle önska sig korsreferenser mellan melodier i fall som dessa, där det alfabetiska upplägget gör att släktskapen förloras.

”Nu haver denna dag” (nr. 137) är upptecknad av B.W. Hallberg under 1800-talet. Som ett omformande av G. Dübens originalmelodi kan den knappast kallas en ”Blekingsk Folkmelodie” men är intressant på andra sätt. 1700-talets koralhandskrifter visar en till största delen enhetlig tradering av melodin som avviker från 1697. Hallbergs melodi ansluter till en variant i en koralhandskrift från 1807. ”Din sol går bort” (nr. 42) är en variant av ”Se Jesus är ett tröstrikt namn” vars avvikande inledning ligger nära en koralhandskrift av Mecklin. Utan att hävda ett beroende i just dessa fall är de en påminnelse om att 1700-talets koralhandskrifter inte får glömmas bort då det gäller att sätta den ”folkliga” koralsången i sitt sammanhang. I handskrifterna finns två parallella och motstridiga tendenser: å den ena sidan en rikhaltig utsirning, å den andra en rytmisk och melodisk utslätning. I båda fall gällde att organisterna i praktiken sällan spelade koralerna som de var noterade i 1697 års koralbok.

Dessa exempel får räcka för att visa samlingens både förtjänster och brister. Man önskar att den får fylla sin och sångens viktigaste funktion – att sjungas! Även den hymnologiskt intresserade mö-

ter ett intressant material, men lämnas tyvärr oftast i sticket. Till forskningens natur hör att bygga vidare på tidigare forskning. Man skulle önska ett supplement till boken där melodierna sätts in i sitt sammanhang med hjälp av den forskning som faktiskt finns.

*Hans Bernskiöld*

RAGNAR HÅKANSON

## Vi sjunger aldrig på sista versen: Den svenska kyrkokörens historia

Visby: Wessman, 2022. 340 s. ISBN 978-91-8726-714-7

Den flerstämmiga sångens framväxt har av musikhistorieprofessor Carl-Allan Moberg beskrivits som i stora delar ”höljd i djupt dunkel” (s. 19). Ragnar Håkanson begränsar sig visserligen till körsångens historia under 1800-talet, men inte ens denna är helt enkel att beskriva. Vad ska berättas och vad inte? Vad ger ett sammanhang som täcker in tillräckligt utan att säga för mycket?

Håkansons bok förmedlar många roliga uppgifter som gör läsningen angenäm, exempelvis att det medeltida engelska sångsättet *fauxbourdon* egentligen betyder ”falsk humla” (s. 25). Eller att klockarfar från 1700-talets slut enligt visan skulle ”allt bestyra” (s. 53), trots att det några århundraden tidigare varken hade ställts krav på spel- eller sångförmåga (s. 39 och 53)! Håkanson är inte okänd. Efter 14 år som socionom blev han kantor i Tannefors kyrka och efter körpedagogutbildning var han konstnärlig ledare för Skinnskattebergs körstämma under 10 år. Från 1995 arbetade han som konsulent för kyrkomusikaliska frågor i Svenska kyrkan på riksplanet, då han bl.a. tog fram *Psalmer i 2000-talet* och handboken *Musiken i Svenska kyrkans församlingar*. 2021 förärades han medaljen *Litteris et Artibus* för sina mångfacetterade insatser.

Författaren vill alltså med sin bok ”beskriva hur den svenska kyrkokör rörelsen växer fram från mitten av 1800-talet” (s. 16), då ”vanligt folk” börjar sjunga i kyrkokörer, en förändring som beskrivs vara ”förvånansvärt outforskad” (s. 61). Därmed har

den praktfulla utgåvan definierat sig bland alla böcker om svensk musikhistoria. Trots detta sträcker sig innehållet ändå fram till omkring 1950 och är inte alls begränsat till den kristna kyrkans område. Javisst – historia är ingen rätlinjig händelsekedja. Historieskrivningen börjar redan i Bibelns texter och först i bokens femte kapitel nås det egentliga ämnet! Detta ger läsaren perspektiv, inte ens det långa 1800-talet går att förstå utan sin förhistoria. Och vad som sker har naturligtvis betydelse för senare tiders flerstämmiga kyrkliga sång. Men varför slutar boken 1950? Författaren har ju stor insyn även i senare händelser.

Håkanson tycks ha lusläst stora delar av litteraturen inom området och bjuder på en mycket intressant exposé med mängder av citat. Det finns naturligtvis åtskilliga detaljer att diskutera, ett exempel är begreppet ”objektiv musik” i medeltida musik, som väl snarare är en ordkonstruktion från det nysakliga 1900-talet? Ingen vill hävda att 1200-talets modalrytmik är enkel att beskriva, men att förhållandet 1:2 uppfattades som det ”perfekta” (s. 24) kan ifrågasättas. Snarare ansågs den tretidiga rytmen som den perfekta, vilket naturligtvis grundades i tankar om Treenigheten, se t.ex. Bengt Hambraeus bok *Om notskrifter* (1970, s. 81ff.). Sådana tveksamheter minskar dock inte bokens värde, den är en guldgruva för alla kyrkomusikaliskt och körhistoriskt intresserade, körsångare och organister.

Möjligen är det ännu svårare att skriva Svenska kyrkans historia än dess kyrkokörers, men en sådan översikt bjuds vi sedan ändå på i tidsspannet 1800–1950. Det är spännande perspektiv som författaren med viss kritisk udd målar upp. Exempelvis hävdas att den ”föreningsmodell” som byggde 1800-talets väckelserörelser på sikt också vann insteg i Svenska kyrkan under täckmanteln ”folkkyrka”. Ibland flyter dock begreppen, texten behandlar ju långt mer än ”Svenska kyrkan” (s. 61), och knappast alls ”den tidiga kyrkan” (s. 62) – om nu inte tillägget ”i Sverige” görs.

1800-talets musikaliska förändringar ges en mycket bred skildring med manskörer och körsång inom arbetar- och nykterhetsrörelsen. När läsaren stillsamt börjar undra om bokens undertitel

”Den svenska kyrkokörens historia” är felaktig, närmar sig texten dock det utlovade ämnet genom fem svenska väckelserörelser olikartade körsång. Den grundliga presentationen motiverar författaren med att dessa rörelsernas körer på flera sätt har ett närmare samband med Svenska kyrkans körer än med arbetare- och nykterhetsrörelsernas (s. 108). Sambandet skulle dock behövt förtydligas. En teologiskt grundad estetisk spänning mellan enklare vokalmusik med instrument (”strängmusik”) och mer klassiskt präglad körsång är ju tydligt märkbar och kunde t.o.m. besjungas av Frälsningsarméns egna körer: ”Musiken är förfärlig” (s. 134). Samtidigt utgjorde väckelserörelsernas musikliv grogrund för många framtida musiker, ett välkänt exempel är körprofessorn Eric Ericsson (s. 135). Konflikten mellan stats- och frikyrkligt musikliv bör därför inte överdrivas, många exempel finns ju på musiker som varit engagerade i båda, nämnas kan Henry Lindroth (s. 118) och Gustav Nordquist (s. 121). Fenomenet kvarstår.

Kapitlet ”pionjärerna” tecknar hur allt detta körsjungande startade (s. 137). Detta något disparata avsnitt beskriver ett antal personer som ”ser samband mellan möjligheter och behov och förmår att skapa det nya” och därigenom bidrar till förändringar (s. 17). För den som råkar ha disputerat på den i raden förste av dessa pionjärer, J.C.F. Hæffner, blir texten dock aningen tunn och delvis även felaktig. Viktigt att förstå är dåtidens ”multiheterofona” psalmsång rymde en helt annan sångestetik och definition av vad det innebar att sjunga tillsammans, en tankevärld som levde kvar till 1800-talets slut. Genom sitt sätt att notera koraler gav Hæffner medvetet utrymme för detta allmänna sångsätt. Hans sätt att notera finns dessutom belagt i Sverige långt innan han själv anlände hit och har inget med tempo att göra. Tvärtemot den populära uppfattningen kritiserade Hæffner sin samtids ofta mycket långsamma psalmsång. Den kan delvis ha berott på att flertalet kyrkor vid denna tid saknade orglar (s. 46, 52) men naturligtvis finns det fler orsaker, orglarna var ju få. Som den siste ”pionjären” eller snarare ”entusiasten” i kapitlet presenteras Gustaf Aulén. Det bör sägas att hans beskrivning av kyrkosången under 1800-talets slut



har kritiserats som alltför mörk, se t.ex. Harald Göranssons bok *Tjugotvå psalmer och andliga visor genom fem sekler* (2004, s. 53).

Den något osystematiska presentationen av svenska kyrkokörer som bildades i ett tidigt skede, ger dock läsaren många intressanta informationer. Kyrkokörer skapades inte bara av driftiga präster och musiker utan även av församlingsbor, ibland t.o.m. innan kören ens hade någon tilltänkt ledare (s. 196)! Att körsång var något ovanligt framskymtar också. Lyssnarreaktionen kunde bli att det saknades ordning i kören, sångarna sjöng ju inte ens alltid samma ord (s. 194)! Domkyrkorna var rimligen särskilt viktiga och ett flertal av deras körer presenteras, tyvärr dock inte från Härnösand eller Strängnäs, vilket hade varit intressant med tanke på just dessa stifts tidiga körbildningar (s. 193). Fanns här en konflikt? En hel del av repertoaren beskrivs senare i boken genom många även för recensenten okända körsamlingar. Tack för det!

I början av 1900-talet började körerna organisera sig i olika rikstäckande sångar- och körförbund, i syfte att ge dirigenterna utbildning och att genomföra stora ”sångarfester”. Kanske blir texten här lite väl yvig genom att alla körförbund beskrivs, men det ger samtidigt en intressant kontext.

Boken avslutas med ett brandtal om sångens och musikens möjligheter att bidra till ”trosupplevelser”, snarast estetiska transcendsupplevelser, genom vilka den kristna tron kan anas som något mer än dogmatik. Även om kyrkomusik inte kan sättas på någon enkel lyssnarformel är detta ett viktigt påpekande mot bakgrund av den starka kritik som alltmer höjs mot kyrkans byråkratisering och följande kyrkomusikaliska nedrustning. Detta och mycket annat i boken behöver verkligen bli föremål för samtal – även om man inte instämmer i allt som sägs! Något studieförbund bör snarast göra en studiehandledning. Boken lockar till djupdykningar och ger även förslag på litteratur för sådana.

Vad gäller bokens titel – att körsångare ”aldrig sjunger på sista versen” – är det inte egentligen precis tvärtom? När kyrkokören just i psalmens sista vers fyller på med diskanter och fyllig stämsång bidrar den verkligen till att lyfta församlingens lovsång och visar

körsångens värde. Men titelns bevingade uttryck har naturligtvis en överförd syftning om att närma sig slutet. Då vill jag varmt rekommendera denna innehållsrika och rikt illustrerade bok till ett brett studium och många viktiga samtal!

*Anders Dillmar*

SAMULI KORKALAINEN

## The Standardisation of Lutheran Congregational Singing and Liturgical Melodies in Nineteenth-Century Finland and Ingria

Diss. Sibeliusakademin, Helsingfors, 2021. 379 s. ISBN 978-95-2329-234-5

2021 disputerade Samuli Korkalainen vid Sibeliusakademin i Helsingfors på en avhandling om kyrkosången i Finland och Ingermanland under 1800-talet. Avhandlingen utgör på flera sätt en viktig systerstudie till de vid Lunds universitet c:a tjugo år tidigare framlagda avhandlingarna om 1800-talets koralreformer i Sverige (Anders Dillmar: *”Dödshugget mot vår nationella tonkonst”*: Hæffnertidens koralreform i historisk, etnohymnologisk och musikteologisk belysning, 2001) och i Estland och Livland (Toomas Siitan: *Die Choralreform in den Osteprovinzen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, 2003). Korkalainen har därmed fyllt ett tomrum inte bara kunskaps- och repertoarmässigt, utan även rent geografiskt: avhandlingen sammanlänkar de 1800-talsideal och rörelser som var i svang i Sverige respektive Estland-Livland, genom ett ingående studium av Finland och Ingermanland. Studien ger vid handen att den gamla tesen om ett ”östnordiskt” koralområde (till stor gemensamt för Sverige och Finland) kan beläggas även i så sen tid som den här studerade. Därutöver visar Korkalainen på en rad egenheter för de Finska och Ingriska stiftet och gudstjänstkulturerna.

Korkalainen har arbetat med ett stort material av liturgiska tryck och handskrifter, jämte dokumentation av utbildningsväsende, de speciella klockarskolor som fanns i regionen, samt samtida debatter och reformsträvanden i kyrkosångsfrågor. Metodologiskt

beskrivs själva skrivprocessen inte bara som operativ kommunikation, utan som en del i tolknings- och analysprocessen (s. 9–10). I avhandlingens andra kapitel diskuteras begreppet ”standardization”, och dess eventuella företräden framför ”reform”, ”Verbesserung” och andra begrepp som åberopats och inskräpts i olika skeden av kyrklig ”top down”-förändring av församlings- och altarsång. Här infinner sig en vanlig fråga när det gäller idealet under tidigt 1800-tal att eftersträva en ordnad, unison, rytmiskt uniform och klangligt egal psalmsång. Frågan är som alltid om en sådan någonstans tidigare har förekommit, eller om den är, som på senare år allt oftare antytts och delvis kunnat beläggas, ett idealistiskt eller romantiskt historieideal och i praktiken en nyskapelse runt 1800. Korkalainen väger här argument mot varandra, och är (utan att otillbörligt kritisera försöken att ”tämja” eller ”uniformera” de under perioden som äldre uppfattade församlingssångsätten) sympatiskt inställd till den omvittnat dominerande sångform som ibland kallats ”multiheterofon”, alltså sång med stor frihet på individplan rörande tonhöjd, rytm och kurvatur.

En stor mängd viktiga källor vävs in i den hermeneutiska läsningen av 1800-talets kyrkosång. En som tyvärr inte alls nämns, men som nog kunde kasta visst ljus över de diskuterade frågorna är *Käsikiria jumalan palweluxesta*, tryckt av Gezelius i Åbo 1669. Denna har, precis som många 15- och 1600-talstryck i norden, förtryckta notlinjer, utan tryckta nothuvuden. De fåtal bevarade exemplar av trycket som är kända (både i nuvarande Sverige och Finland) borde sättas i relation till de traderade melodier som Korkalainen finner i senare tryck på finska sidan.

Genomgående används begreppet ”translocality” för att kunna beskriva olika nivåer av lokala, regionala och långväga impulser och utvecklingslinjer. En intressant omständighet både translokalt och konfessionsmässigt är St. Petersburgs läge mitt i den i övriga stycken till stor del rurala Ingermanländska kulturen. Här finner vi i vissa stycken (t.ex. Ex. 34 i avhandlingen från den Kejserliga gudstjänstagenan från 1835) en konfessionellt luthersk musik med en i hög grad ortodox körtradition satsmässigt och harmoniskt.

Något som verkligen fascinerar i detta samlade grepp på Ingermanlands och Storfurstendömet Finlands liturgiska musikkultur under 1800-talet är graden av variantbildning och sammanblandning inom enskilda melodi- och texttraditioner. Här finns exempel på mässordinariemelodier där vissa passager anknyter (som förväntat) till den äldre medeltida och reformationstida tradition som östersjöområdet delade, men där enstaka rader tydligt går tillbaka på kejsarliga agendans melodier, och andra från körsatser som den i Finland under 1800-talet extremt populära ”Hosiana” av Vogler. Sådana exempel fångar i högsta grad den minnes- och traderingskultur som finska klockare, lärare, kantorer och församlingar tillsammans vårdade och vördade under en period av såväl återblick som framtidssyftande reformer. Korkalainen har sedan disputationen på här anmälda avhandling gått vidare till att studera finländsk-amerikanska sångtraditioner bland nordamerikanska invandrare – något att emotse i förväntan för den som med stor behållning och intresse tagit del av hans avhandling.

*Mattias Lundberg*

## **Psalterium: Bibeltexter för växelsång, ur Bibel 2000**

LARS HILLÅS LINGIUS (RED.)

Skellefteå: Artos, 2022. 249 s. ISBN 978-91-7777-207-1

Sjungande och läsande av tidegården i västkyrklig tradition har under 1900- och tidiga 2000-talen återtagit en stark roll i svenskt gudstjänstliv (vilket bland annat behandlats ingående från flera perspektiv i denna årsbok i fjol: *Tidegården i kyrkotraditionerna*, 2021). Vid sidan av psaltarversernas struktur under loppet av veckan och kyrkoåret har det på sina håll identifierats behov av en friare (och i någon mån enklare) möjlighet att följa Psaltaren och de nytestamentliga kantiklarna i sitt dagliga böneliv. Mot ett sådant behov svarar Lars Hillås Lingius *Psalterium*. Här har psaltarens 150 psalmer samlats i kronologisk ordning, jämte inte mindre än 88 stycken av vad som här kallas ”kantiklar”. De senare

visar sig bestå av en rad gammal- och nytestamentliga bibelpassager, dock ej Symeons, Mariae och Zacharias lovsånger (*Nunc dimittis*, *Magnificat* och *Benedictus*), vilka i stället återfinns i en separat avdelning.

Frågan om termen ”kantikum” är lämplig i alla de fall som här samlats kan diskuteras. Hillås Lingius har hämtat flera av de gammaltestamentliga urvalen från andra tidegärdsböcker (bl.a. *Tidegården: Kyrkans dagliga bön*, Arcus, 1995), medan han själv föreslagit de flesta nytestamentliga partierna. Effekten av en sådan i vissa avseenden helt klart lovvärd utökning av bönetimmarnas texter är att den viktiga begreppsbestämningen av ”sång” som bibelgenre upplöses. Pauli brev har i Bibeln inte samma förhöjda och narrativa definitionen av sångcitater som t.ex. Miriams sång (2 Mos. 15) eller Annas sång (1 Sam 2), och i *Psalterium*:s ”kantika” återfinns mycken ren undervisning och uppräknings från Paulusbreven. Här kunde förvisso någon av västkyrkans episteltoner ha tagits i bruk, men detta hade underminerat den uttalade avsikten att förenkla de sjungna bönetimmarna.

Det musikaliska underlaget för sången i *Psalterium* anges i form av tio stycken psalmtoner. Dock är bara åtta av dessa psalmtoner i traditionell mening, och dessa (nr. 1-8 i ordningsföljden) är inte psalmtonerna 1-8, som man kunde tänka sig, utan varianter av psalmtonerna 1, 2, 3, 3 (två olika *differentiae*), 4 och 8. Detta framstår som onödigt. Det hade knappast varit svårare för en användare att lära sig de åtta ordinarie psalmtonerna samt *tonus peregrinus* – speciellt inte som psaltarverserna eller kantiklarna helt saknar antifoner, och att man därför kan välja helt fritt (och t.ex. bara använda en enda psalmton till alla texter genomgående om man så önskar). Just det senare anser jag starkt skulle tala för att lära användaren de ordinarie psalmtonerna, med den ökade integrering i allt övrigt tidegårdsliv i västkyrkans huvudfåra detta skulle ha medfört. De två sista melodialternativen är skrivna av redaktören själv.

De enda tre antifoner som förekommer ges en till vardera *Magnificat*, *Benedictus* och *Nunc dimittis*. Dessa kantiklar anges till en

psalmton vardera (*Magnificat* och *Benedictus* till tredje tonen och *Nunc dimittis* till en variant av den andra). Dessa antifoner är syllabiska och ansluter melodiskt huvudsakligen till toninnehållet i slutfallen. Detta är troligen avsett som förenkling och memoriseringshjälp.

Vad gäller bibeltexterna har redaktören gjort vissa textliga anpassningar från Bibel 2000 till vad som kanske bedömts vara rådande bibelbruk och bibelsyn. Verser av vindikativ eller anklagande karaktär (vilka ju finns i några av de mest högtidliga psaltarpsalmerna) anges i speciell stil så att de om så önskas kan hoppas över, samtidigt som det förklaras att de oftast tolkats topologiskt i förhållande till egen syndabörda, snarare än riktat mot annan individ.

Intressanta är de ändringar som gjorts av ”sångbarhetsskäl”. Dessa redovisas i varje fall, men tycks anmälaren egentligen opåkallade. Den traditionella liturgiska kantillationen är ju inte beroende av jämnt utgående slutfall och stavelser, eller av placering av betoning, eftersom sångreglerna redan tar hänsyn till avvikelser, oregelbundenheter m.m. Möjligen uppstår vissa av de upplevda problemen av att man här valt att sätta ut endast ett accenttecken per vershalva: ”Texterna i detta psalterium är satta med endast en betoning per rad, vilket innebär att samtliga nedanstående melodier kan användas till samtliga texter” (s. 246). Detta hade väl dock varit fallet även med ordinarie psalmtoner och med rätt interpunktionstecken?

Lars Hillås Lingius har gjort ett lovvärt arbete för att vidga psaltarens dagliga bön även till de som finner tidegårdens struktur och system krångliga eller svår använda. Trots ovanstående anmärkningar kan boken starkt anbefallas till denna tänkta målgrupp. Någon risk att sådant ”friare” sjungande ur Psaltare och Bibel (som veterligt även bedrivits av läskunnigt lekfolk redan ur medeltidens tryckta psalterier) på sikt skulle gå ut över tidegårdens vecko- och dygnsrytm torde inte föreligga, speciellt inte som Hillås Lingius införda psaltarvalslistor för fyra respektive åtta veckor, och för de speciella kyrkoårstidens psaltarverser,

möjliggör något som närmar sig en förenklad traditionell tidegärd även med denna bok.

*Mattias Lundberg*

MARIE ROSENIUS

### Delaktig i vilken mening? En teologisk analys av delaktighetsstrategier i svenskkyrkligt gudstjänstliv

Skellefteå: Artos, 2021. 187 s. ISBN 978-91-7777-185-2

Marie Rosenius är docent i praktisk teologi och verksam vid Åbo Akademi. I boken *Delaktig i vilken mening?* vidareutvecklar hon sin tidigare forskning om ecklesiologi och liturgi, framför allt presenterad i *Spänning och samspel: En orientering i ecklesiologi och liturgi* från 2019. I den senaste boken vänder Rosenius blicken mot delaktighet och lärande i gudtjänstsammanhang och mot hur detta hör ihop med frågor om kyrkosyn och gudstjänst.

Boken utgör en studie i praktisk teologi med konstruktiv ansats i relation till dagens kyrkoliv i Svenska kyrkan. Till skillnad från många andra inom praktisk teologi idag har Rosenius valt bort metoder där forskaren skapar sitt material genom egen datainsamling i form av exempelvis intervjuer. Istället vänder hon sig till teologisk och teoretisk litteratur. Studiens syfte består av två, om än relaterade, delar: dels att ”bidra med fördjupade ecklesiologiska reflektioner om liturgisk delaktighet”, dels att ”aktualisera den kyrkoorienterade pedagogikens hemvist inom teologin”. Detta sker genom historiska tillbakablickar och ett teoriutvecklande arbete, där Rosenius på ett givande sätt kombinerar pedagogiska, ecklesiologiska och liturgiska perspektiv.

Efter en relativt omfattande teoretisk inledning övergår Rosenius till att presentera det hon kallar delaktighetsstrategier, exemplifierade genom barns gudstjänstfirande. Rosenius benämner strategierna ”undervisningsstrategin”, ”förenklingsstrategin” och ”insocialiseringsstrategin” och undersöker i tur och ordning vilka synsätt som präglar dem. De två förstnämnda strategierna

beskrivs utförligt med hjälp av historiska exempel, som söndags-skolans utveckling och bakgrunden till det vi idag känner som barnanpassade gudstjänster, medan den tredje analyseras genom dagens högmässopraktiker i Svenska kyrkan. Efter presentationerna analyseras delaktighetsstrategierna utifrån deras underliggande pedagogiska och ecklesiologiska perspektiv. Rosenius drar slutsatsen att dessa perspektiv visserligen kan stå i konflikt med varandra, men ändå samexistera. Denna samexistens exemplifieras med en beskrivning av hur barn genom en förståelse av kyrkan som "serviceinstitution" betraktas som objekt, samtidigt som barnen genom inflytande från didaktiska handlingsteorier betraktas som subjekt.

I nästa analyskapitel relateras förståelser av delaktighet i Svenska kyrkan idag till den moderna liturgiska rörelsen från 1909 till och med Andra Vatikankonciliet (1962–1965). De nutida förståelser Rosenius hänvisar till är hämtade från Fredrik Modéus bok *Längta efter liv* (2009). Aspekterna *tycka, förstå* och *göra* diskuteras i relation till tre koncept hämtade från Andra Vatikankonciliet liturgikonstitution: full delaktighet, medveten delaktighet och aktiv delaktighet. Efter ett avslutande analyskapitel där förhållandet mellan liturgi, kyrka och samhälle diskuteras sammanfattar Rosenius studiens svar på hur delaktighetsstrategier i Svenska kyrkan kan förstås och vad de säger om relationen mellan kyrka och samhälle.

En del av boken ägnas åt förståelsen av teologi som akademiskt ämne och vilken roll framför allt metodval spelar, inte bara för forskningen, utan också för den kyrkliga praktiken. Som bäst är Rosenius när hon med sitt teoretiska arbete visar på vikten av att inte låta de teologiska eller religionsvetenskapliga delämnena bli till isolerade öar eller frikopplas från kyrkornas teologiska praktiker. Att kombinera teoretiska perspektiv från pedagogik med liturgik och ecklesiologi är i högsta grad välbehövligt, vilket Rosenius visar på ett övertygande sätt. Genom att diskutera nutida kyrklig praktik utifrån teoretiska modeller och historiska perspektiv utgör Rosenius studie ett viktigt inslag i dagens praktisk-teologiska sam-



tal. De internationella och ekumeniska perspektiven bidrar till att vidga förståelsen av kyrka och liturgi också i det lokala.

Bokens huvudsakliga exempel består av en diskussion om barns gudstjänstfirande. Exemplet är väl valt för att illustrera delaktighet i gudstjänster också i bredare bemärkelse, eftersom mycket som annars ligger under ytan kommer fram i ljuset när samtalet handlar om barn snarare än om vuxna. Med tanke på att barns gudstjänstfirande hos Rosenius bara fungerar som exempel på en större diskussion om delaktighet, lärande och kyrkosyn framstår dock en del av de detaljerade redogörelserna i kapitel 3 som väl omfattande. Detta gäller exempelvis problematiseringen av det norska akademiska samtalet om "barnteologi", liksom delar av de historiska översikterna av utvecklingen av söndagsskola och barnanpassade gudstjänster. Detta är visserligen intressant, och de sammanfattande framställningarna är i sig ett bidrag till den svenska forskningen om barn och kyrka, men detaljriikedomen förefaller något överflödigt i relation till studiens syfte och frågeställningar.

Rosenius konstaterar att diskussionen om barns gudstjänstfirande i Svenska kyrkan har påverkats av FN:s barnkonvention. Att barnkonventionen har haft stort inflytande både på samhälle och kyrka är oomtvistat, men jag skulle ändå gärna ha sett en lite mer nyanserad diskussion om barnkonventionen just i relation till gudstjänster. Rosenius lyfter själv fram hur beslutet från 1979 om att öppna nattvardsbordet för barn har stor betydelse för barns möjligheter till delaktighet, till synes utan att reflektera över att just detta beslut är tio år äldre än barnkonventionen. Rosenius lyfter dock på ett förtjänstfullt sätt fram hur delaktighet i Svenska kyrkan ofta förstås utifrån ett demokrati- eller rättighetsideal, och här delar jag bedömningen att barnkonventionen spelat och spelar en viktig roll. Även nyanseringen av de vanligt återkommande bilderna av barn som "objekt" respektive "subjekt" är välkommen. Rosenius visar också hur båda schablonerna kan kommuniceras samtidigt, beroende på kombinationen av kyrkosyn och pedagogiska ideal.

*Delaktig i vilken mening?* är en aktuell och relevant studie. Jag

upplever dock textens som onödigt tät. Detta kan ha flera förklaringar, där den viktigaste är den stora mängden sekundärlitteratur som refereras utan att sättas in i sitt sammanhang. Det blir upp till läsaren att värdera olika källor, samt sortera i vad som är material som analyseras och vad som är teoretisk litteratur. Jag skulle önska mig en synligare författare, utan att det behöver innebära den typ av omfattande självreflexiva textavsnitt som förekommer i viss praktisk-teologisk forskning. Däremot skulle det vara enklare att förhålla sig till vissa av textens implicit värderande inslag (kanske tydligast i distinktionen mellan ”vanlig högmässa”, ”högmässa med inslag av underhållning” och ”högmässa med balans mellan struktur och antistruktur och med fokus på multimodalt menings-skapande”) om författaren framstod som mindre anonym.

*Delaktig i vilken mening?* är med andra ord en innehållsrik bok, där många perspektiv ställs sida vid sida och bryts mot varandra. Rosenius lyfter diskussioner som ofta saknas i dagens praktiska teologi och bidrar till att sätta in såväl kyrklig praktik som akademisk teologi i ett större sammanhang, utan att tappa fokus på den lokala kontexten, i det här fallet Svenska kyrkan.

*Karin Rubensson*

ANDERS RUNESSON

Blod, kött och tårar:

Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750

Diss. Stockholms universitet, 2021. 255 s. ISBN 978-91-7911-366-7

I sin doktorsavhandling i historia vid Stockholms universitet har Anders Runesson tagit upp ett ofta förbiset område i tidigmodern historia: erfarenheten av kroppen. Förf. har gått igenom omkring 800 fall av magi, tidelag, mord, dråp, barnamord och utomäktenskapliga havandeskap. Det har konstaterats att avhandlingen slår fast att den folkliga förståelsen av kroppen under den undersökta perioden inte präglades av varken ett humoralpatologiskt eller ett aristoteliskt synsätt, utan av kyrkans förkunnelse. Med detta

material blir också kvinnors erfarenhet av graviditet, missfall och förlossning särskilt uppmärksammas.

Det är en på många sätt bra avhandling, exempelvis i att förf. stannar vid vad som verkligen sägs i de många protokollen, och inte försöker spåra dolda avsikter eller strategier bakom bokstaven. Metoden kan kallas empirisk-analytisk. Det rika källmaterialet används verkligen. Runesson gör många viktiga iakttagelser, som hur ”insida och utsida korrelerade” – här när den till bekännelse rörde grät ”med tårar”. Men just i detta saknar jag resonemang kring hur den brottslige borde bete sig, d.v.s. den uppförandekod inför rätten, som uppenbarligen fanns och hade stor betydelse för utslaget, fast den inte var formulerad i lag eller kyrkolag. Det kroppsliga understryker ibland vad som sägs, ibland ersätter det, vilket kan vara det önskade svaret (”hon teg och viste blygsamt ansikte” – ett exempel från min egen forskning).

Runesson tar särskilt upp bekännelse som avbördan, och konstaterar att ”det man visste i sitt samvete måste ut”. Här är avståndet långt till dagens ofta upprepade ”ingen kommentar” i polisförhör och inför rätta. Då uttryckte människor inför rätta sin ”önskan om renade samveten”. Detta behandlas korrekt, även teologiskt, i förhållande till sin tid. Men för den gudstjänstväne är det svårt att inte strax associera till bönen ”Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten”. Önskan om ett renat samvete är tydlig i tidigmodernt rättsmaterial, men tillhör så att säga det kristna allmängodset över tid och rum. Det vore snarare egendomligt om den inte blev tydlig även här. Runesson ger utmärkta exempel på hur denna önskan gav sig till känna, och vad den ledde till. Dessa exempel är tids- och rumspräglade, men de är inte särskilt originella. Bekännelsen kunde ”återverka på kroppen” genom att harmonin återställdes efter bekännelsen, en harmoni som framför allt innebar ro i stället för ängslan. Detta kunde lika väl stått i en modern handledning i själavård. Många allmänhistoriker inser inte alltid när de både viktiga och riktiga resultat de kommit fram till är typiska för den långa kristna traditionen eller när de endast är tidsbegränsade. Mera prekärt är påståendet att sexualiteten efter reformationen

inskränktes enbart till äktenskapet – helt korrekt, men samma inskränkning fanns även före reformationen.

Det är först när man inser vad som tillhör de långa linjerna, och vad som är tids- och situationsbundet, som det blir möjligt att urskilja de stora förändringarna. I tidigmodern tid räckte det inte att det man visste i sitt samvete yppades för prästen. Hemliga bekännelser ansågs inte tillräckliga för att stilla samvetet, varken när det gällde brott man själv begått eller sådant som man blivit vittne till. Går man härifrån till exempelvis Henric Schartau, har en avgörande förändring inträffat. Han menar att man skall gå till rätten endast när någon annan fått lida för brottet, inte för att sona sin egen skuld. Inget världsligt straff kan ge människan försoning och rättfärdighet, lika lite som något annat hon företar sig själv. Så kan till exempel stulet gods återställas anonymt genom en präst. Det skall däremot inte smygas tillbaka, utan ägaren skall få möjlighet att ge Gud äran. Frågan om varför man enligt den populära uppfattningen under tidigmodern tid alltid själv skulle ta initiativ till att bekänna/vittna inför rätten för att få frid i samvetet, fast brottet redan var försonat genom Kristus, får inget svar i avhandlingen, och förmodligen inte heller i källmaterialet. Rör det sig om en medeltida ”rest”, om lagens företräde både i samhälle och kyrka, eller om populära föreställningar om att ”göra rätt för sig”. Spänningen mellan den lutherska rättfärdiggörelseläran och dess implementering i det lutherska enhetssamhället, så som det blir synligt i det rättsliga materialet, är uppenbar. Eller är det först efter pietismen som människor riskerar att förtrösta på sin bekännelse i stället för på sin frälsare? Det verkar mindre troligt.

Den läsvärda avhandlingen har också den förtjänsten att den är möjlig, till och med viktig, att återvända till i kommande forskning. Författaren är inte tvärsäker, utan har vågat lämna öppna frågor. Det är ett gott kännetecken på en god forskare.

*Anders Jarlert*

UWE STEINMETZ

## Jazz in Worship and Worship in Jazz: Exploring the Musical Language of Liturgical, Sacred, and Spiritual Jazz in a Postsecular Age

Diss. Högskolan för scen och musik, Göteborgs universitet, 2021. 454 s.  
ISBN 978-91-8009-386-6

Uwe Steinmetz är en tysk saxofonist och kompositör, främst verksam inom jazzens domäner. Han disputerade 2021 med denna avhandling, i vilken han undersöker olika metoder för religiöst meningsskapande i jazz. Steinmetz var under några år i början av 2000-talet elev till den amerikanske kompositören, jazzpianisten och musikteoretikern George Russell. Russell utgav 1959 boken *The Lydian chromatic concept of tonal organization for improvisation*, vars innehåll och systematik utgör grunden både för modern jazzteori och för pedagogik kring jazzimprovisation och harmonilära.

Ett centralt ärende för Steinmetz är att försvara eller åtminstone nyansera Russells teorier, och visa att de är mera än en onödigt komplicerad version av s.k. "chord-scale theory". Chord-scale theory är den gängse förklaringsmodellen för samtida jazzharmonik och jazzimprovisation, och bygger i princip på Russells tankar. Enligt Russell kan musik och tonalitet, "tonal gravity", uppträda i tre olika tillstånd: på en horisontell nivå (melodi), på en vertikal nivå (harmoni), och på en supravertikal nivå (icke-linjära och cykliska musikaliska skeenden). Russells teori eftersträvar enhet på makro- och mikronivå: mellan skalor, ackord, rytm och form och geometriska strukturer.

Enligt Steinmetz har Russell i själva verket en större, utommusikalisk helhet i åtanke med sin bok: en musikfilosofi med explicita andliga drag, vars tolkningsnycklar endast presenterades under föreläsningar eller privatlektioner, inte i bokform.

Avhandlingen utgår enligt Steinmetz från tidigare diskussioner om kyrkomusik och andlig musik, och bygger vidare på traditionen genom att skapa en typologi för religiöst inspirerad jazzmusik: liturgisk, sakral och spirituellt jazz. För var och en av dessa

kategorier tecknas en historisk bakgrund och en teoretisk ram byggs upp. Kategorierna undersöks sedan genom Steinmetz eget musikskapande.

I de delar av avhandlingen som använder sig av *Practice as Research* som forskningsmetod, genomför Steinmetz egna kompositionsarbeten utifrån Russells teorier: idéerna testas genom komposition och spelande inom ramen för de tre kategorierna, liturgisk, sakral och spirituellt jazz. Även analyser av existerande jazzmusik görs utgående från Russells tanke- och begreppsvärld.

Undersökningarna av en liturgisk jazzpraktik sker inom ramen för en tysk, protestantisk liturgisk tradition. Här är olika församlingars och teologers samarbetsvilja central, men det som verkar vara ännu viktigare för undersökningens utfall än mänsklig och kulturell påverkan är kyrkobyggnadernas utformning och arkitektur, inte minst deras akustik.

Kategorin sakral jazz innefattar t.ex. Duke Ellingtons ”sacred concerts”. Duke Ellington är en av jazzens största kompositörer och orkesterledare. Ellingtons sakrala konserter, d.v.s. tre sviter för storband, kör och sopransolist (Alice Babs i originalversionen), lär för övrigt vara hans mest framförda verk, även om många jazzmusiker rankar dem lägre än hans övriga sviter. Ellington själv ville dock varken kalla dem ”mässa” eller ”jazz”, utan just konserter med sakral musik.

I denna kategori är symmetriska och symboliska inslag i musiken centrala, t.ex. som i John Coltranes symmetriska indelning av den kromatiska skalan i ackordföljden till kompositionen ”Giant Steps”. Här går det att dra paralleller till t.ex. Bachs tonsymbolik.

Steinmetz egna konstnärliga utforskande inom ramen för sakral jazz skedde genom två beställningsverk, en jazzkantat samt ett jazzatorium i samband med Luthers 500-årsjubileum.

Den tredje och sista kategorin, spirituellt eller andligt jazz, representerar en bredare syn på andlighet än bara kristen tro och kristna uttryck. Här är jazzmusiken att betrakta som poetiska och postsekulära uttryck för kompositörers och musikers personliga åskådningar kring religion och andlighet i allmänhet. Exempel

på sådana spirituella verk utan någon kristen agenda är t.ex. John Coltranes skiva ”A love supreme”.

I sin avhandling kopplar Steinmetz ihop Russells tre ”states of tonal gravity” med sina egna tre kategorier och schematiserar hur dessa samverkar i liturgi, ord, musik, men även i kroppslighet och tid/rumsliga faktorer. Han visar hur olika modus av liturgiskt beteende hör ihop med olika tonala uttryck. Avhandlingen är dels en historisk exposé över jazzens överlappningar med kyrka och kristendom, dels en djupt teoretisk analys. Var för sig är dessa två trådar intressant läsning. Dock sammanflätas dessa spår ofta, vilket gör att helheten i denna läsares ögon grumlas. Ett exempel på den virvlande snårigheten i läsningen är då Steinmetz väver samman kvantfysik, bröllopet i Kanaan och supra-vertikala musikaliska skeenden i en och samma analytiska diskussion.

Det är i ärlighetens namn inte helt lätt att följa och förstå vindlingarna i alla resonemang. En god kunskap om jazzteori är en förutsättning för att kunna tillgodogöra sig bokens innehåll. Russells musikteorier speglas dessutom i liturgisk teori, vilket gör analysen komplex och de visuella exemplen mycket svår genomträngliga.

För att tala klarspråk: denna recensent är musikhögskoleutbildad jazzmusiker, verksam som församlingsmusiker inom den lutherska kyrkan i Finland och är på slutrakan med en doktorsavhandling i musikvetenskap om ett komplext musikteoretiskt begrepp. Därför torde undertecknad vara en perfekt mottagare för boken. Icke desto mindre finner jag det svårt att till fullo greppa alla delar av innehållet i boken. De bitar jag förstår är mycket givande och intressanta, men jag ställer mig skeptisk till det fruktbara i att kombinera så pass många olika mål och teoribyggen i en och samma studie. Det syns mig finnas material för tre olika böcker till tre olika målgrupper.

Med det sagt är det mer än hedervärt av Steinmetz att undersöka sambanden mellan jazzmusik, kyrkomusik och teologi. Här finns många intressanta kopplingar – nästan för många för att hantera simultant, vilket framgår av denna studie.

*Fredrik Erlandsson*

## Veni, veni Emmanuel: Uppsala domkyrkas gosskör 100 år

RED. ANNIKA SJÖQVIST PLATZER

Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2020. 229 s. ISBN 978-91-5130-974-3

Trots pandemi fick så Uppsala domkyrkas gosskör fira sitt 100-årsjubileum, om än två år för sent. Med anledning av jubileet har sammanställts en jubileumsbok i omfattande format, utgiven av Uppsala universitet under redaktion av Annika Sjöqvist Platzer.

Det är en konst att sammanställa en bok som denna, som ska vara både en jubelbok, en minnesbok, en historisk översikt, en intervjubok och en dokumentation – samtidigt som den ska kännas lika aktuell för de yngsta sångarna i kören – med föräldrar – som för de åldersvisa som sjöng i kören i under andra halvan av 1900-talet, och för vilka detta är en nostalgitripp och ett minnenas arkiv. Den ska också blicka framåt, för att kännas obunden tiden och aktuell många år framöver.

Här samsas det historiska med det moderna, det högtidliga med det dråpliga, det officiella och formella med det interna och anekdotiska. Det strålar en värme från sidorna, och en omsorg om både kören som företeelse, dess historia, alla dess samlade erfarenheter och om koristerna själva – både de som gått före oss, och de som är med oss ännu. Inte minst sätts tonen an av en tidigare gosse, sedermera ärkebiskop, Anders Wejryd. I sitt kärnfulla förord sätter han fingret på det fina att i tider då vi – inte minst de unga – invaggas i en passivitet, är körsång en motrörelse: ”Gosskören har gjort och gör unga människor till medarbetare. Krav ställs och kunnande växer. Med rätt ledare blir allvar och glädje, ödmjukhet och stolthet till kombinationer som får deltagarna att upptäcka något som kan räcka hela livet”.

Det är ett strålande arbete och man häpnar över den mängd av information som inhämtats och sammanställts i hanterbart format. En enastående insats har gjorts av Anders Dillmar som med sin bakgrund som musikforskare är rätt person att skriva körens historia. Och när man läser om körens ursprung är det faktiskt en häpnadsväckande och smått fantastisk historia. Ärkebiskop Nathan



Söderblom, professor både i Uppsala och Leipzig, hade upplevt Thomaskyrkans gosskör och dess kantatframföranden varje vecka. 1917 gästades så Uppsala av gosskören från Berlins domkyrka och några dagar senare kontaktades ärkebiskopen av Sally von Bahr. Hon hade blivit djupt berörd av kören och önskade bidra till grundandet av en gosskör i Uppsala. Sally von Bahr blev helt avgörande för körens framväxt och med rikliga donationer – både pengar och en gård i Jämtland – och ärkebiskop Söderblom uppfattade detta som en bönhörelse. Det är en vacker och rörande historia Dillmar berättar.

Jag märker att jag måste ha ”olika glasögon” när jag läser och det ställer krav på mig att veta vem som skrivit vad, eftersom skrivsätt och språk och densitet i innehåll skiftar. I den historiska delen staplas årtal, datum, platser, typ av framförande, konserter och gudstjänster, och turnéer till när och fjärran. Såsom historiskt dokument är det givetvis viktigt att redogöra för så mycket som möjligt, och jag förstår viljan och lusten att redovisa vad man med möda fått fram. Men bitvis blir staplandet av årtal och platser ganska kompakt, och jag upptäcker mig själv skummande på ytan. Men det vill jag inte! Jag vill läsa allt! Så jag tvingar mig att zooma tillbaka in, och väl är det – för när man minst anar det finns det, instuckat i en till synes redovisande textmassa, en otroligt intressant detalj som jag inte ville missa!

De varma personliga vittnesmålen, inte minst de många små anekdoterna, balanserar då detta på ett fint sätt. Efter en djupgående historisk landningsbana, utgörs bokens andra halva till stor del av dessa personliga inblickar i körens liv, både i gångna tider och i nutid. Anders Karlberg berättar med värme om ”gosskörsgårdarnas lägerverksamhet” och om hur viktiga de två gårdarna – den första i Jämtland och den andra i det avsevärt närmre Öregrund – var för körens sammansvetsande och interaktion över generationsgränserna. De äldre koristerna kunde få arbeta som lägerledare, och fick på så sätt både lära känna de yngre samtidigt som de övade sig i ledarskap, vilket de kom att ha användning för i livets alla skeenden. Journalisten Magnus Quennerstedt berättar om uppkomsten av den än idag mycket omfattande *Goder afton* – en julshow innan

julshower ens fanns! Den legendariske dirigenten Jan Åke Hillerud hade stort intresse för folkliga musikaliska lucia- stjärngosse- och julspel, och önskade presentera dessa för ett bredare forum. Fem decennier senare är detta en institution, och den tidigare gossen Anton Kindlund beskriver målande den pirrande känslan som infinner sig varje höst.

Ett läsvärt bidrag kommer från den tidigare dirigenten Stefan Parkman. Han skriver med stor insikt om själva ledandet av kören, om kommunikationen mellan ledare och sångare, om ”ständig balansgång mellan ris och ros, piskor och morötter”. Att han dessutom själv är sprungen ur gosskören, och hade dirigentskapet som sitt första jobb ger dignitet och ”på många sätt framstår detta fortfarande som det viktigaste i [hans] karriär”. Med en omfattande karriär vid radiokörerna i Danmark, Sverige och Tyskland och professurer både i Sverige och Tyskland ger detta en dignitet åt hans ord om gosskörarbete.

Ett av de för samtiden kanske viktigaste kapitlen är nuvarande dirigenten Margareta Raabs bidrag *Den moderna gosskören*, som är en synnerligen läsvärd ”pamflett” för pojkars och unga mäns sång. Raab har under sina snart tjugo år som ledare kanske mer än någon annan lett gosskören in i den moderna världen – både såsom varande dess första kvinnliga dirigent, men inte minst för att göra den på alla sätt relevant och redo för tiden efter skiljandet mellan kyrka och stat. Hon argumenterar sakligt och erfaret för pojkars sång och gosskörers existensberättigande – men inte enbart såsom en plantskola för framtidens tenorer och basar, utan för att gosskörssång är en konstform med sitt eget värde. Hon ger värdefulla råd till både körledare och andra styrande med inflytande över de ungas kulturutövande, och påtalar vikten av den klassiska körens långsiktiga (och långsamma) lärande som en viktig motpol till dagens digitala värld, med ständiga intryck och sekundschnabba belöningar: ”Lagarbete och lojalitet är A och O och det tror jag är den bästa grund vi kan ge inför framtiden. Gosskören är karaktärsdanande och värdegrundsarbetet får man på köpet.”

*Veni, veni Emmanuel* är således en både angelägen och värdefull skrift, och en historik över ett synnerligen viktigt kapitel i de svenska 1900- och 2000-talens musikhistoria, som varmt rekommenderas som studium och kunskapsinhämtande.

*Joakim Olsson Kruse*